

DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

Rébay Magdolna Éva

A leány-középiskolák jogi szabályozása
Magyarországon és nemzetközi kitekintésben
az 1870-es évektől 1945-ig

DE Bölcsészettudományi Kar
2006

Debreceni Egyetem
Bölcsészettudományi Kar
Interdiszciplináris: társadalomtudományok és bölcsészettudományok
doktori iskola
A nevelés és művelődés társadalmi-történeti összefüggései doktori
program

A leány-középiskolák jogi szabályozása
Magyarországon és nemzetközi kitekintésben
az 1870-es évektől 1945-ig

Témavezető:
Dr. Orosz Gábor C.Sc.

Készítette:
Rébay Magdolna Éva

Debrecen
2006

1. A téma körülhatárolása

A leánynevelés a XVIII. század végéig Magyarországon a szélesebb néprétegek körében főként családi körben folyt. A tankötelezettség ajánlása, majd előírása az intézményes nevelésben részt vevő lányok számának folyamatos növekedéséhez vezetett. Alapvető ismereteken túli képzést a XVII. századtól a lányok számára elsősorban a női szerzetesrendek kínáltak. Iskoláikba főként a társadalom felsőbb rétegeihez tartozók lányai jártak. A XIX. század folyamán a műveltség iránti érdeklődés megnövekedésével a városokban több magániskola is létrejött. A középfokú leányiskolákban jellemzően az irodalmi (anyanyelvi, olykor idegen nyelvi) és a művészi (zenei, képzőművészeti) képzés dominált. Az iskolák színvonala hullámzó volt, a tananyag a körülmények (tanulók létszáma, szülői elvárások, oktatói gárda, anyagi helyzet, stb.) függvényében változott, a tanárok között kevés volt a megfelelően képzett. Az iskolák elsődleges célja a lányok felkészítése volt későbbi életfeladataikra. Képessé kívánták tenni őket háziasszonyi és anyai kötelességük ellátására. Az elit leánygyermekai mellé magántanárokat fogadott. Képzésük színvonala sokszor elérte a középiskolai szintet is.

A dualizmus korában új, független magyar iskolarendszer született, amely beolvasztotta (átalakította vagy elvetette) a korábbi intézményeket. E folyamat részeként létrejöttek a lányok középfokú és középiskolai oktatását szolgáló iskolák. A tanítónőképző intézetek és a polgári leányiskolák egyrészt a nők előtt fokozatosan megnyíló állásokra (irodai munkák, tanítónőség) képesítettek, másrészt magasabb műveltség megszerzésére nyújtottak lehetőséget. A színvonalat tekintve újabb emelkedést a felsőbb leányiskolák alapítása hozott, amelyek általános, a gimnáziumihoz már hasonló, de vele nem egyenrangú képzést nyújtottak. A fiúk és a leányok oktatása színvonalát és jogosítványait tekintve a XIX. század végén lett egyenrangú. Ekkor alakult meg az első érettségit adó leány-

középiskola (a leánygimnázium), indítottak érettségire felkészítő kiegészítő képzéseket, illetve vált lehetővé a nők számára — bizonyos képzési területeken — a felsőoktatásban való részvétel.

A XX. század második évtizedében a leány-középiskolának elismert iskolatípusok száma kiegészült a felső leányiskolával és a szakképzést nyújtó felső kereskedelmi leányiskolával. Az 1920-as évek reformjának köszönhetően két általánosan képző leány-középiskola működhetett: a leánygimnázium és a leánylíceum. A leánykollégium néven mérsékelt követelményeket támaztó, korlátozott jogosítványokkal rendelkező intézmény született. A differenciált iskolaszervezet felszámolásával az 1930-as években egy típus maradt meg, a leánygimnázium.

Az elemi népoktatás¹ mellett a felsőoktatás volt az a képzési szint, amely az oktatás tartalmát tekintve egységes volt. A népiskolákban döntően közös oktatás folyt, csak a nagyobb városokban alakultak külön leány- és fiúosztályok (vagy iskolák). A felsőoktatásban — eleinte bizonyos szabályok mellett, de — szintén közös volt a képzés. A középfokon azonban a nem valósult meg koedukáció, illetve nagyon szűk keretek között mozgott. Még az általánosan képző, ugyanazon jogosítványokkal rendelkező intézmények (pl. gimnázium és leánygimnázium) tananyaga is eltért egymástól. A különbség oka a lányok és a fiúk műveltségéről alkotott felfogás közötti eltérésben kereshető. A társadalmi és gazdasági változások a férfi és a nő szerepének átértékeléséhez vezettek. A nők munkába állásával, családon belüli helyzetük és feladataik módosulásával a hagyományos, „női természetnek megfelelő” nevelés lassan, de folyamatosan kiszorult az iskolákból. A leány-középiskolák a képzés tartalmát tekintve egyre közelebb kerültek a fiú-középiskolákhoz. Az egységesedést az elnevezésbeli eltérés felszámolása is jelezte (1934-es középiskolai törvény). A szegregáció a következő lépésben — már a korszakunkon kívül —

¹ Az elemi népiskolákban különbségek ugyan voltak, de nem számottevőek.

intézményen belülre került (fiú- és leányosztályok), majd véglegesen megszűnt (1961).

2. Az értekezés célkitűzései

Az értekezés célja a leány-középiskolák működését meghatározó jogszabályi környezet feltárása, valamint a jogi szabályozást előkészítő és befolyásoló viták bemutatása volt elsődlegesen Magyarországot tekintve, kitekintéssel azonban Németországra, Ausztriára és Svájcra. Mindazon intézménytípust vizsgálat alá vontunk, amelyek leány-középiskolának tekinthetők. Részletesen foglalkoztunk az ún. felsőbb leányiskolákkal is, amelyek besorolása országonként sem volt egységes. Ezek az iskolák mindazonáltal az érettségit adó leányiskolák elődjének tekinthetők.

A kutatás során oktatáspolitikai megközelítést alkalmaztunk. Rá szerettünk volna mutatni az oktatáspolitikai azon szándékaira, amelyek a leányoktatás középiskolai szintre emeléséhez vezettek, s amelyek a leány-középiskolák reformjai, az intézmények szervezetének és tartalmának alakítása mögött húzódtak. Kiemeltük azokat a parlamenti és miniszteri szintű jogszabályokat, amelyekhez az egyes iskolatípusok megszületése köthető, illetve amelyek ezek további működését érintették. Igyekeztünk felvázolni megszületésük körülményeit: a minisztériumi előkészítési folyamatok mellett megvizsgáltuk a szakmai tanácskozások (döntéseket véleményező szakmai szervek ülései, tudományos konferenciák) eredményeit, stb. Kíváncsiak voltunk a politikai pártok véleményére is, ezért elemeztük — Magyarország esetén — a törvényeket övező országgyűlési vitákat, s foglalkoztunk a napilapok írásain keresztül ezek fogadtatásával. Fontosnak tartottuk továbbá a szakma (tanügyi igazgatásban résztvevők, igazgatók, tanárok) álláspontjának megismerését, ezért bevontuk a vizsgálatunkba egyes

szakfolyóiratokat. Célunk volt az egyes iskolatípusokban a képzés tartalmának átfogó bemutatása is. Elemeztük a tantervek változását, s ábrák segítségével hasonlítottuk össze, illetve követtük (az) egyes iskolatípusok óratervi arányainak alakulását.

Megfogalmazódott bennünk a kérdés, hogy a felsőbb leányiskolák és leány-középiskolák céljaikat, szervezetüket tekintve mennyiben voltak sajátos magyarországi entitások, hogy voltak-e hasonló intézmények külföldön, így Ausztriában, Németországban és Svájcban. Erre a felvetésre kívántunk választ adni azokban a fejezetekben, amelyekben a nevezett országokban a leány-középiskolák történetét írtuk le. Külön fejezetben emeltük ki a közös és eltérő vonásokat. Szempontjaink a következők voltak: az állam és a nőegyesületek szerepe, a leány-középiskola és a „nőiskola” intézménye,² szervezeti és tantervi hasonlóságok és különbségek, valamint a „közös oktatás”.

Annak a — korántsem egységes, egyenes ívű — folyamatnak a leírására vállalkoztunk tehát, amely során a középfokú leányiskolák leány-középiskolákká váltak, a leány-középiskolák pedig a fiú-középiskolákhoz hasonultak. Az elemzés ezért tág intervallumot ölelt fel: az 1870-as évekkel kezdődik és 1945-tel zárul. A longitudinális vizsgálatot behatároló két időpont közül a második minden ország esetében azonos. Ezen időponthoz köthető Magyarországon az általános iskola létrehozásával a négyosztályos leánygimnázium kialakítása, amely a korábbi nyolcosztályos intézmény helyére lépett. Ez a változás nemcsak az iskolaszervezetet érintette, de együtt járt a tantervnek, az oktatás céljainak, a tanárok képezésének, az iskolák elhelyezkedésének módosításával is. Németországban és Ausztriában 1945-ben szakítottak az oktatásügyet kizárólagos jelleggel meghatározó nemzetiszocialista

² Nőiskolának neveztük azokat az intézményeket, amelyek céljai között hangsúlyozottan szerepelt, és a tantervben is megjelent a nők természetes hivatására való felkészítése.

elvekkel, és visszatértek az 1920-as évek oktatási rendszeréhez, illetve azon az alapon alakították ki az új szisztémát. Németország keleti, szovjet hadsereg által megszállt területein eltérő folyamat indult meg: mintául a szovjet berendezkedés szolgált. Svájc esetében 1945. sem politikai, sem oktatáspolitikai szempontból nem számít korszakhatárnak, kiválasztására a többi országra való tekintettel került sor.

Az intervallum kezdete ezzel szemben nem konkrét időpont, hanem országonként különbözik, de általában egy évtizedhez köthető. Magyarország és Ausztria esetében a határ egy-egy jelentős, a leány-középiskolák történetében döntő változást eredményező intézmény létrehozása: az első magyarországi felsőbb leányiskola (1875), illetve a bécsi *Höhere Bildungsschule* megalapítása (1871). (Előzményként foglalkozunk azonban a *Nőképző Egyesület (Egylet)* 1860-as években alapított általánosan képző tanfolyamával is.) Németország tekintetében a részletes tárgyalás kezdete a weimari konferencia összehívásának esztendeje (1872). Svájc ebben az esetben sem illeszkedik a sorba. Rövid, vázlatos áttekintésünket a XVIII. század végével kezdtük, az első felsőbb leányiskola megalakításával.

3. Az alkalmazott módszerek

A kutatás során a történettudomány (és a neveléstörténet) hagyományos módszerét követtük. Kiválasztottuk és feltártuk az elsődleges forrásokat, azokat kritikai vizsgálatnak vetettük alá, majd értelmeztük. Az értelmezéshez felhasználtuk a korabeli és a később született másodlagos forrásokat. Ezt követte a szintézisalkotás és a történeti expozíció szakasza.³

³ KÉRI Katalin: Bevezetés a neveléstörténeti kutatások módszertanába. Budapest, 2001.

Az egyes országokkal foglalkozó fejezetek kronologikus elrendezést követnek. Az összegző fejezetben pedig problémacsomópontok szerint elemeztük az egyes országok leánynevelésének hasonló és eltérő vonásait. Az elemzést nem nevezhetjük a tudományos kritériumok alapján összehasonlításnak, mivel annak módszertani feltételei nem teljesültek. A kutatás mélysége ugyanis az egyes országok esetében eltérő. A felsőbb leányiskolai és a leány-középiskolai oktatás múltjának feldolgozására hazánkban már jelentős előrelépések történtek,⁴ de az 1918 utáni korszakra vonatkozóan a kutatás még a kezdeteknél tart. A többi ország esetében, kiváltképp Ausztriában, a téma jól feldolgozott. Esetükben szakirodalmi munkákra hagyatkozhattunk, az elsődleges források feltárására és elemzésére nem vállalkoztunk. Ezt a kutatás volumene sem engedte meg: alaposabb vizsgálat szétfeszítette volna a jelen munka kereteit. Másodlagos forrásaink azonban nem tették lehetővé szorosán ugyanazon szempontok követését. Voltak olyan szempontjaink, mint például a koedukáció kérdése, amelynek németországi gyakorlatához további — elsődleges forrásokra is alapozott — kutatásokra lett volna szükség, amelyekre azonban nem nyílt lehetőségünk. Az értekezés ezért párhuzamos történeteket ad és ezek bizonyos szempontok szerinti elemzését.

A külföldi kutatások jelentősége tehát abban állt, hogy segítették a tájékozódást mind módszertani, mind tartalmi szempontból. Új kérdéseket és vizsgálati szempontokat vetettek fel, és egyben mintát

⁴ KÉRI Katalin: *Magyar nők a dulaizmus korában (1867 és 1914 között)*. Pécs, 1997. <http://iqdepo.hu/dimenzio/21/>; NAGYNÉ SZEGVÁRI Katalin: *A nők művelődési jogaiért folytatott harc hazánkban 1777–1918*. Budapest, 1969.; PUKÁNSZKY Béla: A nőnevelés évezredei. In: NÉMETH András – PUKÁNSZKY Béla: *A pedagógia problémátörténete*. Budapest, 2004. 331–398.; SCHWARCZ Etel: *Nőnevelés és oktatás a XX. században Magyarországon*. Debrecen, 1938.

jelentettek. Lehetővé tették a kutatási probléma tágabb kontextusban történő értelmezését.

4. Eredmények

A magyarországi kutatás eredményei

A felsőbb leányoktatási intézmény alapítására Magyarországon a társadalomban jelent meg törekvés. Az *Országos Nőképző Egyesület* kimondottan e cél megvalósítására alakult. Az 1869-ben létrejött iskolát (tanfolyamot) nehéz elhelyezni a korabeli magyar iskolarendszerben. Céljai szerint tudományos szintű nevelést nyújtott, a középiskolák felsőbb osztályait és a felsőoktatást egyaránt helyettesíteni kívánta. A létrejövő intézmény működését az állam engedélyezte, sőt támogatást is kapott, jogilag azonban nem szabályozta.

A Molnár Aladár javasolataiban szereplő „női középiskola” és az ennek nyomán 1875-ben megalapított felsőbb leányiskola a fiú-középiskolai oktatáshoz célkitűzéseiben, a képzés szintjében, melységében közeli, de a módszereket, az oktatás tartalmának több szegmensét tekintve attól különböző, speciális képzést akart nyújtani. Hazai jelentősége abban állt, hogy deklaráltan középiskola akart lenni. A felsőbb leányiskola az ONE tanfolyamától szervezettségével, kiforrottságával különbözött. (Ez annak is köszönhető volt, hogy az állam mellé állt: fenntartásba vette, elfogadta, s ezzel egységesítette óratervét. Így tudott a magán és felekezeti leánynevelő intézetek színvonala fölé emelkedni.) Az alapítók törekvése volt, hogy helyet találjanak az iskolának a magyar közoktatási rendszerben: a fiú-középiskolákkal állították párhuzamba. A leánynevelést a felsőbb leányiskola nyújtotta rendszeres képzéssel e szinten kívánták bővíteni.

Ezen elképzelések azonban csak részint valósultak meg. Nem történt meg a felsőbb leányiskola hivatalos elismerése középiskolának. A népiskolák közé sorolták, noha több tekintetben középiskolai jellegű volt. A kettősséget kifejezi az iskolák felügyeleti rendszere: 1897-ig személyi ügyekben a tanfelügyelő, szakmai kérdésekben miniszteri biztos jogköre alatt állt. Ha az oktatás tartalmát nézzük, nagyfokú bizonytalanságot állapíthatunk meg: 30 éven belül hat tanterv született. A tartalommal szembeni követelmények mérséklődtek, a felsőbb leányiskola a középiskoláktól távolodott, s közelebb került a polgári leányiskolákhoz. Ez a 1887-ben az első- és másodrendű felsőbb leányiskolák megkülönböztetésével a szervezetben is megnyilvánult. E folyamat és a jogosítványok korlátozott volta ellenére az iskolák és tanulók száma folyamatosan növekedett, ami jelezte, hogy a társadalom korábbi fenntartásai a lányok magasabb szintű formális oktatásával szemben a századfordulóra nagyrészt megszűntek.

A nők műveltségi igényének növekedése, amelynek hátterében a társadalom kulturális szintjének emelkedése és a munkaerő-piaci elvárások egyaránt meghúzódtak, az 1890-es évekre Magyarországon az egyetemek megnyitását hozta. A szükséges előfeltételek megszerzésére két út nyílt: új, szervezetében a fiúkéhoz hasonló leány-középiskola alapítása vagy a felsőbb iskolák kiegészítése (illetve átszervezése) érettségig adó osztályokkal. Utóbbi egyszerűbb és olcsóbb megoldás volt. Az állam mindkét modellt egyaránt támogatta. A kezdeményezések alá nyúlt, jogilag lehetővé tette, és anyagilag is segítette őket.

A felsőbb leányiskola intézményét illetően az 1910-es években a kritika egyre erősödött: „luxusiskolának”, „gazdag úrilánynak való” intézménynek címezték, amely V–VI. osztályának fenntartása erőltetett. Egyöntetű vélemény alakult ki reformját illetően. A nézetek igen különböztek: egyesek valamilyen formában meg akarták őrizni az intézményt, mások korszerűtlennek találták,

megszüntetését és a polgári leányiskola fejlesztését javasolták. Az oktatáspolitikai viszont a leány-középiskola és a leány-középiskolai tanfolyamok mellett, majd ezekkel szemben inkább a felsőbb leányiskola intézményét támogatta. Rendeleteivel és intézkedéseivel az érettségizők, a potenciális felsőoktatási hallgatók és munkavállalók számának alacsonyan tartására törekedett. (Azonban hajlandó volt arra is, hogy állami leánygimnáziumokat hozzon létre.) A társadalomban és a szakma részéről ellenben éppen ellenkező törekvések bontakoztak ki: a női jelleg megőrzése mellett vagy a nélkül középiskolák alapítását szorgalmazták.

1916-ban Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszter rendeletben szabályozta a felsőbb leányiskolák és a gimnáziumi osztályok/tanfolyamok helyzetét. Minden működő leány-középiskola országszerte egységes, fenntartótól független szervezetet és tantervet kapott. A leány-középiskolák új rendszere a közös alsó tagozatnak köszönhetően lehetővé tette mindkét korábbi modell továbbélését, hiszen a korábbi felsőbb leányiskolák könnyen leánygimnáziumokká alakulhattak. A felsőbb leányiskola helyébe lépő felső leányiskolát ugyan elfogadták leány-középiskolának, de a jogosítványok szűk köre az intézmények fokozatos átalakulását eredményezte. Az 1916. évi rendezés hiányosságai hamar megmutatkoztak. A leány-középiskolákkal szemben támasztott szülői elvárások megváltoztak, illetve növekedtek, ami indokoltá tette a szervezet és a tanterv újragondolását. A javaslatok az egységes alsó alap (I–IV. osztály) felszámolását vetítették elő.

Az 1910-es évek elején megnőtt az érettségit adó leány-középiskolák száma, s a végzetek között emelkedett a felsőoktatásban továbbtanulók aránya. Ez a tendencia az 1916. évi rendeletet követően is folytatódott. Előmozdította, hogy 1918-ban rendelet helyezte hatályon kívül a nők felsőfokú továbbtanulását korlátozó intézkedéseket. Megengedte, hogy a nők beiratkozhatnak az egyetemek világi karaira, a műegyetemekre és

a jogakadémiákra. Ugyan a jogi és a hittudományi akadémiákra/karokra évente csak 1–2 főt vettek fel, a műegyetemi és főként a közgazdaságtudományi képzés lehetősége megnövelte a nőhallgatók számát. A felsőoktatási beiskolázás bővülésével a leány-középiskolák előkészítő funkciója erősödött. Ez vezetett a Pintér Jenő tankerületi főigazgatónak a leány- és fiú-középiskolák tantervi egységesítését célzó javaslatához, amelyet azonban tanári körökben támadtak, és Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter sem fogadott el.

Klebelsberg 1926-ban a leány-középiskolák újabb reformjára vállalkozott. A benyújtott törvényjavaslat egyaránt állt az 1924-es középiskolai törvény és az 1916. évi rendelet alapján. A tervezett leány-középiskolák és a leánykollégium szervezetben igazodtak a fiú-középiskolákhoz, egyaránt nyolcévesek lettek, és feladták a közös alapot. A korábbi leánygimnáziumot (fakultatív görög vagy francia nyelvvel) két típusra választották szét, s hangsúlyosabbá tették a közöttük lévő különbséget. A felső leányiskola helyébe lépő leánykollégium jogosítványi köre ugyan bővült, de vele ellentétben nem ismerték el középiskolának. A törvényjavaslat vitájában felszólalók többsége a leányoktatás sajátos nőies jellegének garanciáját néhány tárgy, mint a kézimunka, az ének vagy a művészettörténet oktatásában látta. A fiú- és a leány-középiskolai oktatás közötti tartalmi különbség megszüntetését egyedül Kéthly Anna támogatta, a középiskolák egységes jogosítását azonban már minden képviselő helyeselte. A törvény a fiú- és a leány-középiskolák szervezetének és tananyagának közeledésében jelentős lépést hozott. Felszámolta a jogosítványokban, a tanárok képesítésében mutatkozó korábbi különbséget. Az 1927. évi tantervvel és annak módosításával (1933) a leány-középiskolák egyes tantervi sajátosságai megmaradtak. Az eltérés egyik oka a leányiskolákban fontosabbnak tartott esztétikai nevelés (magasabb ének óraszám, művészettörténet oktatása) volt, másik oka pedig a

női szerepekre való felkészítés (kézimunka). A latin nyelv oktatása körüli állandó tantervi változások háttérében több tényező húzódnak meg. A hagyományos, s e korszakban már kevésbé elfogadott vélekedés szerint a latin (és általában a holt nyelvek) elsajátítása olyan képességeket kíván (például logikus gondolkodás), amelyek a lányokra kevésbé jellemzőek. A latin nyelv tanulásának haszna — a klasszikus műveltség gyarapításán túl — a felsőoktatásban mutatkozott meg.

Az 1926. évi törvényt a sajtóban megjelent cikkek és elemzések többsége tárgyilagosan vagy pozitívan fogadta. Az alternatívaként felmerülő javaslatok az 1916-os szervezettel rokoníthatók: az egységes középfokú leányiskola létrehozását szorgalmazták, s a felső tagozatban engedtek volna differenciálást. A leány-középiskolák szervezetébe többen a polgári leányiskolát is beépítették volna. Ezek a megoldások a fiú-középiskolák rendszerétől való távolodást hozták volna.

A leánykollégium intézménye nem bizonyult életképesnek, ahogy azt a törvényjavaslat vitáján felszólaló képviselők is előrevetítették. A *III. Egyetemes Tanügyi Kongresszuson* elhangzott javaslatok közül az oktatáspolitikát egyet sem karolt fel. A gazdasági helyzet bizonytalansága ellen a családok a gyermekek oktatásába történő befektetéssel próbáltak védekezni. A képzés egyazon hosszúsága és a jogosítványok közötti különbség egyértelműen a leány-középiskolák javára billentette a mérleget. Ebbe a folyamatba a VKM nem avatkozott bele.

A leány-középiskolák újabb reformjában azonban más szempontok játszottak szerepet: a középiskolai nevelés egységessé tétele. A középiskolák 1934 januárjára kikristályosodó új, miniszteri szervezete az 1916-os 4+4 éves szerkezettel mutatott hasonlóságot. Döntés született a fiú- és a leány-középiskolák egységesítéséről, amelyet főként azonos előkészítő és képesítő funkciójukkal magyaráztak. A megkérdőjelezett szakértők többsége a tantervben nem,

csak az utasításokban, tehát a módszerekben és a tananyagválasztásban differenciált volna. Az egységesítés ellen a korábbi időszakokban felhozott érvek sokféleségével szemben (pedagógiai, erkölcsi, biológiai, szociológiai) egyedül pszichológiai érvek merültek fel. A leány- és fiú-középiskolák szabályozása egy törvény keretében történt. A parlamenti tárgyaláson a leánynevelés kérdése mellékszál maradt. A két nem oktatása közötti tartalmi különbségek szinte teljes felszámolását a Képviselőházban nem kérdőjelezte meg senki, sőt ennél egyes képviselők tovább is mentek, mikor aggodalmaikat fogalmazták meg a koedukáció visszaszorítása, eseti, vagyis miniszteri engedélyezésével kapcsolatban. A koedukáció bevezetéséről vagy akár törvényi szabályozásáról nem esett szó. Ezzel szemben a Felsőházban a bizottsági előadó, illetve a felszólaló képviselő annak a — főként a világháborút megelőzően általános, de az 1926. évi törvény létalapját képező és a vitában többször hangoztatott — nézetnek adott hangot, amely szerint szükséges lenne a törvényben elfogadott mértéken fölül a női test és lélek adottságbeli különbözősége miatt az oktatás terén történő differenciálást meghagyni.

A törvényjavaslatnak a lányok nevelésére vonatkozó részei a vitáról szóló tudósításokban alig kerültek ismertetésre. A koedukáció kérdése volt az egyedüli, amely a lapok és folyóiratok érdeklődését kiváltotta, amely azonban — erre következtethetünk a kommentárok hiányából — a szélesebb közvéleményt nem foglalkoztatta. A szaksajtóban, ha nem is a koedukáció, hiszen ez nem volt elterjedt jelenség, de a fiúk és a lányok oktatásának egységesebbé tétele váltott ki reakciókat. Felerősödtek azok a hangok, amelyek a leánynevelés hagyományos célját (felkészítés a női hivatásokra) kérték számon, és a két nem közötti különbségeket emelték ki. Ezeket adottságként fogták fel, amelyeknek meg kell jelenniük az iskolai munkában (módszerekben, tananyagban).

A törvény a fiú- és a lánynevelés, illetve -oktatás relációjában mérőföldkönek tekinthető: immár nem létezik külön iskolatípus a középiskolák között a fiúk és a lányok számára, megmaradtak viszont a külön intézmények. Ennek egyik oka egyes tantervi különbségek fennmaradásában kereshető. A tantervben a leány- és a fiú-középiskola között két — korábban is — jellemző differencia ennek ellenére megmaradt. A női kézimunka a leány-középiskolai típusok összevonásával visszakerült a leánygimnáziumi órarendbe. A nyelvoktatásban a fiúk továbbra is inkább a klasszikus nyelvek, míg a lányok inkább a modern nyelvek tanulása felé orientálódhattak.

A koedukáció Magyarországon nem volt elterjedt jelenség. Az 1883. évi középiskolai törvény lehetővé tette — a diákok neméről ugyanis nem rendelkezett — hogy lányok magántanulóként fiú-középiskolákban tanuljanak. A századfordulótól a lányok tanulmányának megkönnyítése érdekében több iskola megengedte, hogy magántanulói státusuk ellenére bizonyos órákra be is járjanak. 1925/26-tól a lányok nyilvános tanulói státusban is megjelentek a fiúiskolákban. (Arányuk azonban csak néhány százalék volt.) Az 1926-os leány-középiskolai törvényjavaslatban eredetileg szerepelt leányok fiú-középiskolai tanulmányait tiltó paragrafus, amelyet azonban a bizottsági tárgyaláson törölték. A korábbi gyakorlat így fennmaradt, viszont az engedélyezési mechanizmusnak köszönhetően nem terjedhetett el. (Tömeges igény feltehetőleg nem is mutatkozott.) A szakmai diskurzusokban az együttes nevelés kérdése alig bukkant fel, mintha e jelenség nem is létezett volna. A szakma és a társadalom vélekedéséről árnyalt képet alkotni, a változásokat követni ezért nem állt módunkban. A koedukáció körül az 1930-as évek második felében bontakozott ki vita, amikor az oktatáspolitikai lépéseket tett visszاسzorítása érdekében. A vita tanúsítja, hogy a lányok és a fiúk középiskolai nevelésének,

oktatásának egységesítéséről alkotott vélemények, s az (ellen)érvek mennyire különbözőek voltak.

A nemzetközi elemzés eredményei

1. Az állami befolyást illetően Magyarországon, Németországban és Ausztriában ellentétes folyamatnak lehetünk tanúi. Magyarországon az állami jelenlét az első évtizedekben meghatározó volt: az első felsőbb leányiskola állami alapítású, s ezen iskolák között az államiak végig többségben maradtak. Az állam szerepe később inkább irányítási és ellenőrzési jellegű. Németországban éppen ellenkezőleg, az állam jelenléte egyre fokozódott. A folyamat az iskolarendszer államosításával végződött. Ausztriában az anschlussig az irányítási-ellenőrzési funkció volt meghatározó.
2. A lányok oktatásának középiskolai szintre emelésében a társadalmi kezdeményezéseknek, s az ezeket irányba terelő, galvanizáló nőegyesületeknek mind a három országban lényeges szerep jutott.
3. A leány-középiskolák létrejötte, fokozódó hasonulása a fiú-középiskolákhoz Németországban, Ausztriában és Magyarországon a lánynevelés tradicionális vonásait hangsúlyozó mozgalmakat szült. E törekvések képviselői kiváltképp nők voltak. Hatásukra speciális nőiskolák jöttek létre (Ausztria), vagy újultak meg a korábbiak (Németország, Magyarország).
4. A három ország leány-középiskolai rendszerében a nőiskola és a teljes körű érettségit adó leány-középiskola különböző súllyal volt jelen. Hazánkban a nőiskola legkorábban, már az 1920-as években súlytalanná vált, s itt tűnt el először.

Jelentősége Németországban volt a legnagyobb. A nemzetiszocialista uralom legfőbb leány-középiskolai típusát emelte a női felsőiskola háztartástani ágát. A nőiskolából egyáltalán nem vagy csak nem teljes jogú felsőfokú tanulmányokra nyílt lehetőség. Vele szemben a leány-középiskola legfőbb előnye a felsőfokú tanulmányokra való jogosítás volt. A fiú-középiskolákkal egyező igazgatás, a hasonló vagy közel azonos tananyag ezen előkészítő funkciójából fakadt.

5. A leány-középiskolák szervezete — mind a három országban — fokozatosan hasonult a fiú-középiskolákéhoz: először egyes iskolatípusok, majd a többségük, végül az összes iskolatípus. A leány-középiskolai oktatás kezdete így egyre korábbra tolódott. A különböző furkációs lehetőségeket kínáló képzési struktúra helyett, majd mellett, egyre jellemzőbbek lettek a 8–9 éves leány-középiskolák. A szervezeti hasonulással az érettségig adó képzés túlsúlyba került. A tartalmi hasonulás íve már nem volt töretlen. Magyarország az egyedüli, ahol az egységesülés fokozatos volt. Azok a kísérletek, amelyek megtörték volna ezt a folyamatot, nem jártak sikerrel (lásd nőiskolák története). Tartalmi (és szervezeti) szempontból az 1920-as évek végére Ausztriában is jelentős közeledés történt a fiú- és a leány-középiskolák között. Ezt a folyamatot akasztották meg az 1930-as évek intézkedései. Az 1930-as évek Németországban is a különböző nemű középiskolák közötti tartalmi különbségek növekedését hozták.
6. A koedukáció elterjedése a tárgyalt országokban igen különböző volt: függött a leány-középiskolai szektor kiépítettségétől, az oktatás hozzáférhetőségétől (tandíj nagysága) és a finanszírozottságtól. Fontos tényező volt az oktatáspolitikai viszonyulása is. Megítélésében a pedagógiai

szempontok súlya egyre csökkent, s a két világháború között már nem volt jelentős. Magyarországon a koedukáció általánossá az 1960-as években vált. Néhány felekezeti iskolát leszámítva azóta minden intézmény együtt neveli a lányokat és a fiúkat. A koedukáció létjogosultsága a rendszerváltást követően sem kérdőjeleződött meg. Az újjáalakult felekezeti középiskolák között is kevés az egynemű. Külföldön ellenben vita bontakozott ki a koedukáció értelméről, kétségbe vonták előnyeit.⁵

⁵ MIHÁLY Ildikó: Esélyegyenlőség és/vagy koedukáció? Szaporodó viták a nemzetközi pedagógiai sajtóban. *Új Pedagógiai Szemle* LIV. évf. 4. sz. (2004) 101–108.

A szerzőnek az értekezés tárgyából megjelent publikációk

2006. A leány-középiskolák első törvényi szabályozása. In: BUDA András, KISS Endre (szerk.): *Interdiszciplináris pedagógia és az oktatás finanszírozása*. Debrecen, DE BTK Neveléstudományi Tanszék – Kiss Árpád Archívum Könyvtára (közlésre elfogadva)
2006. A „Baár-Madas Református Leánynevelőintézet” története (1907–1952). In: KÓSA László (szerk.): *Reformátusok Budapesten. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról*. Budapest, Argumentum Kiadó – ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék 2006. 841–871.
2006. Az egységes leány és fiú középiskola. *Iskolakultúra* 2006/4. 3–21.
2004. Höhere Mädchenschulen in Preußen von der Normierung bis zum Zweiten Weltkrieg. In: Anna OLSHEVSKA (Hrsg.): *Realitäten. Ost-West Perspektiven* 4. Bochum, RUB 2004., 145–164.
2002. A Sacré Coeur Magyarországon (1883–1950). In: FEJÉRDY Gergely (szerk.): *Tanulmányok fél évezred magyar történelméből*. Piliscsaba, PPKE BTK Történelemtudományi Intézet – Pázmány Péter Történész Kör 2002. 164–196.
2001. A Baár-Madas a múltban. *Protestáns Szemle* 2001/4. 247–250.